

»satisfaction« preko »remuneration« s novcem — za Benthamima ima tu prednost što ona ne uvećava zlo nego ga smanjuje; up. J. Bentham, cit. delo, I 94, 140 i d; isti: Principles of Penal Law, cit. d. I 405; up. i 371 i d; tendencija da se kazna reformiše: »to reduce as much as possible all the evil of offences to that which a pecuniary compensation will cure: 578.

³⁸ Up. Leibniz, Theodicee, VI 108: »Nous savons d'ailleurs que souvent un mal cause un bien, auquel on ne seroit point arrive sans ce mal... ne chantent-on pas la veille de Pâque dans les Eglises du rite Romain: O certe necessarium Adae peccatum, (Qoud Christi morte deletum est!) O felix culpa, quae talen ac tantum/Meruit habere redemptorem!« Up. sarkastičnu varijantu Lajbnicove misli kod Sopenhauera, Die Welt als Wille und Vorstellung II (1844), Werke (Löhneysen) II 746: »Teodiceji ne mogu da pripisem nikakvu zaslugu, sem što je kasnije dala podsticaju besmrtnom Kandidu velikog Voltera; zboroga je i tako često Lajbnicovo ponavljanje onog excuse za zlo sveta, naime, da zlo ponekad dovodi i do dobrog, neočekivano dovelo do toga da mu se oda priznanje.«

³⁹ A. Pope, An Essay on Man (1733/34), Ep. II 6 stih 241 i d.

⁴⁰ Cit. po nemačkom prevodu C. M. Bartha: T. R. Malthus, Das Bevölkerungsgesetz (1789), München, 1977, 170; up. 18 i 19 glavu (151 i d) koje daju modifirante teodiceju. Ovu misao u 19. v. radikalizuje R. W. Emerson u figuri »sve dobro ima svoju cenu« (ovo zahvaljujem R. Sotlenderu); v. i R. W. Emerson, Der Philosoph des wachen Gewissens, Amerikas Symbolfigur (Rundfunkmanuskript, 1977). Up. R. W. Emerson, Compensation (1865), u: Complete Works II 91–127; »the law of compensation« (96) kaže da »a certain compensation balance every gift and every defect« 97, iz toga sledi: »Every advantage has its tax« (120). »Benefit is the end of nature. But for every benefit which you receive, a tax is levied« 113. »What will you have? quoth God; pay for it and take it« (109); utoliko je »Human labor... an immense illustration of the perfect compensation of the universe. The absolute balance of Give and Take... cini se »impossible to get anything without its price« (115), a istovremeno verovatnina da »severy stroke shall be repaid« (119), tako da »the good are befriended even by weakness and defect... no man had ever that was not somewhere made useful to him« (117), jer: »Every excess causes a defect; every defect an excess. Every sweet hath its sour; every evil its good« (98).

⁴¹ B. de Mandeville, The Fable of the Bees or Private Vices, Public Benefit's (1725).

⁴² Herder, Abhandlung über den Ursprung der Sprache (1772), Werke (Suphan) V, posebno 27 i d.

⁴³ Kant, Kritik der Praktischen Vernunft (1788), Akademieausgabe V 107 »da je antinomija čistog uma... milostiva zablude«, jer ona »njavise deluje da razbudi filozofiju iz njenog dogmatskog dremža«: Kant, Prolegomena (1783), IV 338.

⁴⁴ Kant, Adee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht (1784) ed. cit. VIII posebno 20 i d.

⁴⁵ Schiller, Etwas über die erste Menschengesellschaft nach Leitfaden der mosaischen Urkunde (1790).

⁴⁶ Hegel, Phänomenologie des Geistes (1807), Theorie Werkausgabe III 53 i d; Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte (1822), ed. XII 49.

⁴⁷ Up. autora, Schwierigkeiten mit der Geschichtsphilosophie, Frankfurt, 1973, 85 i d. i 185 i d.

⁴⁸ Hölderlin, Patmos (1803), Kleiner Stuttgarter Ausgabe II 173, up. 181, 187, 192; W. Busch, Die fromme Helene (1872) gl. 16, stih 1. Bilo bi čudno da ne postoji figura »sreća kroz nesreću« kao književni materijal, tj. ne samo misao i ne samo kao pojedinačni motiv; samo, na žalost: ja još nisam ušao u trag. Može se pretpostaviti da se ona sreće u komediji (tu je premašio nesreću), a ni u tragediji (tu je kraj nesrećan), već u epici i malim formama (basni, bajci), na granici između komedije i tragedije; — na ovo su mi ukazali moja žena i U. Karthaus — Lesing, Mina od Barnhelma (Teljhajm se, na nesreću, rastaje, ali upravo time, sreća u nesreći, on i dobija Mint): možda ovo nije slučajno došlo izražaja u 18. v. (1767). Od 19. v. up. H. Weinrich, Welcher Hans in welchem Glück? i: Die Schriftsteller und das Glück. Ein Plädoyer für die Glücksforschung, u: Süddeutsche Zeitung 1975/3, str. 70 i 8, str. 39/40. — nesreća pobedom realizma postaje predmet velike, a happy end predmet trivijalne literature; možda se stoga velika literatura odriče povezanosti »sreće kroz nesreću«. Mislim da bi trebalo da se prodiskutuju fenomen koji postaje dominantan od 18. v. fenomen »udiostručavanja estetike«; pored estetike direktnе sreće (estetike lepoti) javlja se i estetika indirektnе sreće, najpre kroz zadovoljstva — kroz nezadovoljstvo estetika uzvišenog u Kantovoj verziji: naša čula, na nesreću, stradaju, ali, sreća u nesreći, upravo time pokazuju svoju snagu; Kritik der Urteilskraft (1790), Akademieausgabe V 44 i d.; up. autora, Zur Bedeutung der Theorie des Unbewußten für eine Theorie der nicht mehr schönen Kunst, u: H. R. Jau (izdavač), Die nicht mehr schöne Künste. Grenzphänomene des Ästhetischen (Poetik Und Hermeneutik III), München 1968, 375–392, posebno 368 i d.

⁴⁹ Up. D. L. Hart, Der tiefenpsychologische Begriff der Kompensation, Zürich, 1956.

⁵⁰ A. Gehlen, Der Mensch. Seine Natur und seine Stellung in der Welt (1940), 9/1968; N. Luhmann, Soziologie als Theorie sozialer Systeme, u: isti, Soziologische Aufklärung I, Opladen 4/1974, 113–136.

⁵¹ J. Ritterovo predavanje »Filosofska estetika«, od 1974. ponavljano više puta, ostalo je, na žalost, neobjavljeno. V. J. Ritter, Subjektivität, Frankfurt, 1974. i njegov članak »Ästhetik, ästhetisch« i »Genie« u: Historisches Wörterbuch der Philosophie I, 555–580, III 285–309. Na žalost, Ch. Enzenberger (Literatur und Interesse, München/Wien, 1977. — oval, podatak zahvaljujujem B. Klozeu), pokušao je da umetnost tumaci materialistički, kao »kompenzaciju« (I 155 i d; II 9 i d); on doduše jeste Ritterov učenik, ali u teoriji kompenzacije estetskog uopšte nije uzeo u obzir Ritera.

⁵² Ovo važi za teoriju (theoria): ona je — naročito u modernom svetu — sreća kroz nesreću. Svoj prvočit smisao — posmatranje, ona zadržava i u veku ubrzanja, a u odnosu na istorijski smisao». Njegov smisao je da »kompenzaciju« »nedostatači istorije«, tj. »nestajanje poverenja modernog društva prouzrokovano promenama«. Up. J. Ritter, Die Aufgabe der Geisteswissenschaften in der modernen Gesellschaft (1963) u: isti, Subjektivität 105–140, posebno 131/132, i H. Lübbe, Geschichtsbegriff und Geschichtsinteresse. Analytik und Pragmatik der Historie, Basel/Stuttgart, 1977, 304–355. Up. i teorije Trojda, Ritera, Plesnera.

⁵³ J. Burckhardt, Weltgeschichtliche Betrachtungen (1868), Gesammelte Werke IV 193 i d; up. 191–194.

⁵⁴ Freud, Jenseits des Lustprinzips (1920), Gesammelte Werke XIII 53.

⁵⁵ Freud, Das Unbehagen in der Kultur (1937) ed. cit. XIV 434 i 432.

⁵⁶ Cicero, Tusculanae Disputationes 1.48.115, kao prevod fragmenta iz Euripida Kresfontes; up. Sophokles, Oedipus auf Kolonos 1224–27. Up. Nietzsche, Die Geburt der Tragödie (1872), Werke (Schlechta) I 29/30; up. Schopenhauer, Die Welt als Wille und Vorstellung II.

⁵⁷ K. Tucholsky (mesto nisam ponovo našao).

Epikurovi prijatelji i njihovi protivnici

luđvig markuze

Prvi protivnik: Učenje o negativnosti sreće

SREĆNI STVARAOCI NESREĆE

Predstava o sreći, briga za sreću prisutna je i tamo gde nam se čini da je nesreća u prvom planu, tamo gde se sreća nasilno odbacuje, gde se umanjuje, omaložava, prezire. Da, možda su najintimniji svedoci egzistencije i onog nemira u traganju za srećom filozofii, kojii su, od Aristotelova da Kantova i Hegela, pokušavali tu sreću više ili manje neprijateljski raspoloženi prema njoj; a to ju je onda nagonilo da se potvrđuje ili mobilise protiv ovih opasnih protivnika.

U ovoj knjizi (L. M.: *Philosophie des Glücks*, prim. prev.) već dosta se govori o nesreći, jer sreća uvek ima bloju specifične nesreće nad kojom trijumfuje.

»Nesreća« nije mozaik sastavljen od mnogih nesreća, od kojih svaka ima svoje ime. »Nesreću« su stvorili oni kojii su osetili potrebu da svedu račune o svojoj Zubobolji, svojoj nesrećnoj ljubavi i tuzi zbog životinskega stanja ljudskog sveta. A ko je osetio tu potrebu?

Medju nesrećnicima je bilo i onih koji su bili vrlo nesrečni, a umeli su lepo da jadikuju. Bili su obdareni neobičnom sposobnošću: da jadikuju, i da to i iskažu. U sebi su nataložili nesreću milentijuma i izjadali je preko živih melodija. U stvaru, oni su bili pravi tvorci nesreće. Stvorili su je iz svojih bošova i strahova, i katastrofa čiji su bili savremenici. Zatim su, kao i pesnik Georg Büchner, rekli: »Najslabiji trzaj bola, čak i ako se javi u atomu, prouzrokuje u stvorenom rascep odozgo naniće«. Ili su rekli — kao pesnik Bodler: »Hrist se nikada nije smejavao, »Nesreću« su stvorili: Hrist koji se nikada nije smejavao, Selkspirove tragedije, Šopenhauera požudna svetska Volja. To je mit, gromoglasna rezonatna mnogih mračnih dogadjaja.

Ciji je zadatak da stvori ovu mitološku nesreću, da olakša nesrećnicima? Oni pomažu sebi talko što, na primer, preteruju van slike mere i graine: pomaže da se stene glasnije nego što je potrebno; jači bol koji prikazuju i kojim zbog toga vladam, potiskuju u pozadinu slabiji koji osećam i kojim ne vladam. (Da li su zbog toga Homerovi junaci onako glasno zapomagali?)

Nesrećnici su pomagali sebi bežeći iz stvarnosti u svetovne fantazije, u izmišljene svetove: u stvorene svetove. U njima je bol, i jač bio dovoljno velik da prezire. Ali, pritiška se oslobađamo i time što ga artikulišemo: poetski, filozofski. Antikulišana patnja je slabija nego nema patnja. Veliki pačenici jadičowali su da bi umrili sebe:

A kada je čovek zanemeo u svojoj patnji,
Bog mi je otkrio koliko patim.

Iskazujući ono što oseća, Gете se pretvorio u stvaraoca koji uobičjava patnju. Mikelanđelo je otkrio da na taj način ne samo što sebi olakšava patnju, nego se još i usrećuje:

Zivim od smrti i, ako ne grešim,
Tako živim srećno baš kroz svoju nesreću.

Potpričivali su se i kao mislioci razmišljajući o bolu i patnji, pretvarači se tako u one kojii razmišljaju, koji posle nesreće razmišljaju o njoj. Često je olakšanje bilo više u duhovno disanciranom razmišljaju nego u posebnom tumaćenju nesreće. Ako poverujemo Tomi Akvinskemu, nije Hrist najsrećniji, nego teolog, tj. čovek oslobođen nesreće. On zaključuje:

Cilj svakog inteligentnog bića je —
dokučiti Boga.
Tako je cilj čoveka i svakog
inteligentnog bića sreća ili blaženstvo.
Zbog toga je najveće blaženstvo ili
najveća sreća svakog inteligentnog bića:
dokučiti Boga.

Saznajmo je bilo jedina od velikih mogućnosti da se bedno stvorimo izbavi iz sfere mučne stvarnosti. Saznajmo je bilo emocijna amajlija. Šopenhauer je to shvatio vrlo rano. U jednom razgovoru sa sedim pesnikom Vilandom, nesrećnik je rekao: »Život je tugaljiva stvar: postavio sam sebi cilj da ga preturim

preko glave italko što će razmišljati o njemu». Razmišljao je i postajao utoliko srećniji, ukolikoj je više stari. Sa 72 godine požeo je da ih ima sto. Razmišljanje se pokazalo kao oklop koji se mogao upotrebiti u borbi sa strelama mesreće.

Dakle, »mesreća« je ušla u svet kao poetičan i filozofski mit koji je slabio realnu nesreću, predstavljajući je kao nešto što se može preživeti. Monumentalni odsjaj omekšao je manje veličanstven original. Pre svega, radikalni krvasti su bili protiv nesreće; oni su bili ti koji nisu mogli da upotrebe mnoštvo, nesreće, pošto se ona može oslabiti samo ako postoji opipljiva u nekoj pravstvari, u nekom pra-događaju, ili nekoj pravilnosti. Rado su tragali za tim »pra-početkom sveg slaga. Mora da je u vremenu postojao neki početak, jer samo ono što nije večno može se razomiti. Na ovo pitanje Buda je odgovorio »otmnenim čutanjem mudracak. A i Upamšade su dale uzdržan odgovor: »U onome što je postojalo, probudiša se požuda. Jedan kasniji učenik, Šopenhauer, to je ovalko izrazio: »I naš život može da se shvati kao beskorisno razorma epizoda u blaženom miru ničega«.

Jevrejsko-grčki hrišćanski svet poreklo nesreće nije prikazao talko obrazivo i plastično: zmijom, Pandorinom kutijom i davolom, Biblijska priča o grehu kazuje gde je, kada i kako je započela »nesreća«. U raju su postojala tri korena koja su se razvijala: jedan se nalazio u carstvu biljaka (drvo saznanja), drugi u carstvu životinja (zmija), a treći u carstvu ljudi (Adam i Eva); dakle, sva tri korena su se nalazila u oblasti života. Njihovim preplitanjem zatim je nastao svet u kojem žene osećaju porodajne bolove i žive zavileći od svog muža; svet u kojem muškarac dolazi do kore hleba samo uz veliku muku. Predstava temeljnih krištaša, koja se uvek iznova vraća i bori protiv nesreće, je sledeća: davno se u univerzumu zbio jeziv događaj od kojeg potiče svaka nesreća. To je monoteizam metafizičara nesreće. Jedan jedini dar je pandan jednom jedinom Bogu, a obavlja je isto toliko važnu funkciju.

Špekulacije o rađanju nesreće skrivale su želju s vrlo određenim ciljem. Ako se ne zadovoljim time da iskrećim zarazu ili da sprovedem reformu škole, ako savladam nesrećom u svetu postavim sebi zadatak da je ukinem u njenoj sveukupnosti, moram da je podvedem pod zajednički imenitelj: licični, npr. dravo, ili pojmovi, npr. požuda. Nesreću ču moći da savladam kada bude imala samo jednu jedinu glavu: hidra je nepobediva. A ta glava imala je već više imena: npr. »Ariman«, npr. »Um«, npr. »neuračunljivost«, npr. »matematizam«, npr. »klasnica borba«. Oni koji teže temeljitoj pokušavaju pokušali su da ovim nazivima podelit ćelije nesreće pretvore u monoteizam nesreće, i da na taj način nesreću pretvore u nešto čime se može manipulisati. Tra-gali su za nekih čvrstim, ograničenim ciljem, da bi mogli da zadaju nesreći smrtni udarac.

Alli s miltom nesreće počinjela je i sreća, što će biti predmet razmatranja u ovom delu.

TEORIJA O NEGATIVNOSTI SREĆE

Povezano je sreća i nesreća objašnjena je, pre svega, dvema teorijama koje su stekle veliku popularnost.

Jedna je sačuvana u jeziku i govoru o sreći i ne-sreći. Sreća je ono što je pozitivno, nesreća ono što je negativno. Ne-sreća ima smisla jedino u vezi sa srećom. Sreća je nešto što se razume već samo po sebi, dok postojanje nesreće iziskuje objašnjenje. U priči o nastanku sveta ne objašnjava se raj, ali zato se objašnjava greh. Sreća je sreća. Nesreća je odsustvanje, smetnja, ikrađa. To je jedna teorija. Moglo bi se reći: ona načina, koju potajno inistruirala jezik.

Druga u centru postavlja ne-sreću i pokušava da iz nje izvede sreću kao nešto sekundarino. Sreća je, da ovde uspostavimo i jezičku paralelu, u neku ruku: ne-sreća. Ovo učenje izraslo je iz slabihih korena. Poslednjeg dana svog života Platonov Sokrat je doživeo nešto što ga je silno iznenadilo: zatvorski stražar ga je oslobođio iokova. On se ispravio, protrljao nogu, u koju se govožde zarilo vrlo duboko, osetio je pri tome zadovoljstvo i rekao: kalkva čudna povezanost bola i radoštii. Ali sada, kada su me oslobođili okova, osećam: radošta nastaje s prestankom bola.

Sokratov doživljaj imao je pred sobom veliku budućnost. U Tolstojevom »Ratu i miru«, junak Pjer, imućni aristokrata, pada u francusko zarobljeništvo. Sada tek — stoji u romanu — naučio je Pjer da u punoj mjeri oseti slast jela, kada bi gladowao, slast pića, kada bi patio od žedi, slast sna, kada bi bio umoljati, draž toplice, dok se smirzaivalo, draž razgovora s čovekoma, kada bi osetio potrebu da s nekim porazgovara i oslušne ljudski glas. Zadovoljenje potreba (dobra ishrana, čistoća, sloboda) mu se sada, kada je svega morao da se liši, učinilo potpuno nesrećom.

Uklanjanje nemaštine je potpuna sreća — to je već bio znatan korak napred od Sokrata. U vreme kada su nastale ove Tolstojeve rečenice, Šopenhauer je već završio svoju metafiziku nesreće. U njegovom spisu »Parerga i Paralipomena« stoji: »Kao što ne osećamo zdravlje organizma, nego samo ono malo mesto na kojem nas žutiji cipela, isto tako ne razmišljamo ni o svim onim svojim uspešno obavljениm poslovima, nego baš o nekoj beznačajnoj sitnici koja nas gnjavi. Na ovome pođiva negativnost zdravlja i sreće koju sam već češće isticao u suprotnosti prema pozitivnosti bola«. Tako Šopenhauer sreću svog života nije video u »njegovom radoštu i uživanju«, nego u »odsustvu patnje iko nečega što je pozitivno«.

A to isto su smatrali i mnogi ranjenici pre i posle njega. Šta je uzvišenost sreće? Zbir stotina negacija: bez rata i građanskog rata, bez raka i nezapolslenosti. Kako su se Epikurovi prijatelji razračunavali s učenjem o »negativnosti zdravlja i sreće«, najvećom ideološkom preprekom na svome putu?

U 19. v. su poiskali da je uklane biološki i sociološki. Ali zar i ovo učenje, neprijateljski raspolaženje prema sreći, koje od nesreće i ne vidi sreću, ne živi uvek od slabih, bolesnih i starih, i od ružnih, propalih i brođolomnika? Niče ih je nazvao proštum pričušnicama. U njima je otkučio pronašlača, propagatore, ljubitelje metafizičke sete. Poštivaljalo se pitanje da li upadljivo mnogi vesniči pesimizma nisu bili i poslednji izdanici svjetskih periodiča, degeneticici: Vanjli i Miša, Lekom i Lil, Leopardi, prof. Eduard Kajzerling i Rillke? A koliko je vredna interpretacija sreće koja je iznikla na tlu oslabljene vitalnosti, koja ne može da se obraću s nesrećom?

A oduvek je, dodali su sociolozi, rasla na tlu rasklimatanog društva. U životu nacija postoje periodi samitičkog straha, a tada pišu najveći zlosluznici i pesimisti. Kohelet se u Jevrejskom carstvu 2.v.p.n.e. strašno žalio kada se egzistencija njegovog naroda našla u izuzetnoj opasnosti, a Augustin je opisao sve strahove Rimskog imperijalstva kada su u 4.v.n.e. Varvarski prepali vali carstvo. Kada vladajuća klasa jedne grupe primeti da je na ivici propasti, tada laroškucovići i hajneovci propast svoje klase opisuju kao — propast sveta!

Psihologija resimilama i psihologija depresije svrgnute klase, sa svim sigurno, isvetljiva mnoge izvore budističke, hrišćanske, misiovske i Šopenhauerovske sete. Ali, može li ova psihologija ukloniti iz sveta tezu o »negativnosti zdravlja i sreće«? Ona može samo da otkrije čitav niz zamumljivih odnosa: između nedostika vitalnosti jednog čoveka, lošeg položaja njegovog naroda, propasti njegovog sloja — i pesimističke metafizičke koju on proglašava ili priznaje. Više od toga — ne!

Epikurovi prijatelji ipak poseduju neobični argument protiv moćnog učenja o »negativnosti zdravlja i sreće«: kako Buda, tako i hrišćanstvo i post-hrišćanski pesimizam kulture dokazuju pozitivnost sreće. A to je približenje samog zbog toga što su slike koje su obojili nesrećom tako nezaboravne.

BUDA — SREĆNIK

Jedan od mnogih nadimaka duboko nesrećnog Bude glasi: »Srećnik«. Šta ga je činilo srećnim? »Uživajući u blaženstvu izbavljenja« — on je osetio sreću.

Možemo se oslobodit nečega išli za nešto, i njega su usredovali te vrste oslobođanja. Oslobođao se nesreće za nešto, čemu je mogao da pristupi tek oslobođivši je se. Negativna sreća ovog čoveka, koja je obojena jarkim bojama nesreće, prikrila je njegov pozitivni sreću.

U blaženstvu prestanku bola i patnje ne može se uživati čitavog života. Sokrat sigurno čak ni ceo jedan jedini dan ne bi mogao biti srećan samo zbog toga što mu okov više ne stoji bedro. Pola sata posle toga sigurno je već zaboravio srećno bedro. Ako je srećnik Buda uživao u blaženstvu izbavljenja, srećni ga sigurno nije činilo samo odsustovanje, nego još uvek i prisustvo. Isto tako su stvani stajale i s učenjicom Šopenhauserom, iako se to nije moglo smestiti u njegov sistem.

Indijska vlastita imenica Budline sreće bila je: nirvana, Nirvana nije samo jedno mišta, praznjenje sve nesreće — nego i nešto vrlo blivstvujuće: posebna sreća koja životu biće poklanjana sposobnost oslobođanja za pomoću. Nju poneko i doživljava, kad u smiraju dana isključi svetilo i kad padnu kulise dana, koje su prekire pomoću. Nirvana je doživljaj ovozemaljskog tutbitka — a i doživljaj zemlje, doživljaj za koji je svaki mističar imao svoje sopstveno ime. Nirvana, sreća mističara, nije imala ničega mističnog. U to može da se uveri svaki planinar. On se, dahući, zauštavlja na vrhu brda i uzdiže duboko, a taj uzdaha ceilog obuzima, uz prisustvo zvezda i večnog snega, i on uživa (kao Buda) u blaženstvu izbavljenja. Ovo blaženstvo pojačava i sve ono što mogu da registruju oči, uši, nos i hiljadu ostalih čula. Isto to se oseti i bez uspinjanja na brdo: stojimo na cvetnoj livadi, očiju prikovanih uz pitomi lajne brežuljaka na severu — i u nas se uvlači sreća izbavljenja. Velikim mističarima nisu bili potrebni planinski vrhovi, a mi crvenkaste rascvetale livade, da bi osetili izbavljenje. Oni su vežbali kako da se vnuću do sreće, i to su ostvarili bez revkizit. Bili su kao veliki pesmici: u sebi su nosili bogatstvo života i zbog toga su ponekad verovali da u njihovoj sreći ne učestvuju zemlja i čula.

Buda je smatrao da ne treba da učimo ništa drugo sem ove sreće. Svi smo mi (učili je on svoje štićenike) rođeni slepci koji dodiruju sloma: jedan dotakne glavu, drugi surlu, treći rep. A zatim se kaže: »Slon izgleda ovalo! — Ne! Slon izgleda ovalo!« Ko italko govori, pre toga nije rekao ništa o izgledu slona, pošto je smatrao da je to sasvim nevažno.

Šta je važno? Jednom je, tako se priča, Uzvišeni boravio u Kosambiju u šumi Sinsapā. U šaku je uzeo nekoliko listova i upitao svoje učenike: »Šta mislite, učenici, šta je više: ovih neko-

liko listova, koje sam uzbrao, ili ostalo lišće preko u šumi Sinsapā?» — »Ovih nekoliko listova, goispodaru, koje je uzbrao Uzvišeni, mlije mnogo; mnogo više predstavlja ono lišće preko u šumi Sinsapā.» — »Tako je; ono što sam shvatio, a nisam vam rekao, mnogo je više nego ono što sam vam rekao. A zbog čega vam, učenici, nisam otkrio i ono? Zato što vam, učenici, to neće biti od koristii, zato što to ne ide u prilog svetačkom životu, zbog toga što ne vodi ka odvratnosti prema ovozemaljskom, gubljenju svake volje, prestanku onoga što je prolazno, miru, saznanju, olakšanju, mirvani. Zbog toga vam ono i nisam objasnio?« Zatim je nastavio s pitanjima: »Šta sam vam objasnio, učenici? Objasnio sam vam, učenici, šta je nastanak patnje. Objasnio sam vam, učenici, šta je nastanak patnje.

Obe poslednje rečenice mogli su da kažu i Epikur, i Marks, i Trojd. Oni su, na primer, objasnili nestanak straha od bogova, uklanjanje izrabljivanja i gašenje neuroza prouzrokovanih strahom. U budističkoj zbirci izreka Dhammapada čitamo: »Ne sprijećuj se sa svetom!« Razbij sve okove: glupost je okov, požuda je okov, praznovanje ljudi je okov... Zar to nije bilo priljubljanje evropskog prosvjetiteljstva od Epikura do Ničea, koji je (potpuno u Budinom smislu) u ljudi otkrio »skromnu i nešvesnu vrstu volje za moć?«

Buda je bio prijatelj prosvjetitelj — nikakav nihilista koji se suprotstavlja životu. Buda, srećnik, nije htio da zna za one nesreće askete koji su se tresli od hiljadne peruci noge. »Pa tu bi sve žabe i lomnica poskočile do neba, a ti vodene zmije i krokodili, i sve što imaće živi u vodi!« Srećnik je odbacivao svaku samo-silovanje, jer ono je vodilo u nešreću silovanog bića — ne u sreću mirvanje.

On nije bio Epikurov neprrijatelj, ali ni utemeljivač puta ka sreći. Jer, nije pružio odgovor na pitanje: kako se oslobođiti svih zavisnosti, kako ih se oslobođiti — za vreme života? Kako živeći uživati u apsolutnoj slobodi, a ne samo u iluziji tremutaka? Kako stanje sreće, mirvana, može da postane doživotno stanje nekog čoveka? Kako poreći život, a istovremeno i živeti u trajnoj sreći?

Ovaj paradoks ukazuje na to da on nije negirao samo nesreću (a zbog toga i život), nego je priznavao i sreću (a zbog toga i život). Bio je konsekventniji nego lako i ikada u Evropi: on iz nesreće nije izuzimao nijedno područje lubitka. A, sem toga, nije ni pao kao žrtva svoje konsekventnosti, zato što je bio srećnik.

Entuzijastice sreće u njemu nemaju velikog protivnika, ali im je, s druge strane, on bolji prijatelj nego neki iluzionista koji se ne usuđuje da tamu nazove pravim imenom.

HRIST I EPIKUR

Sveti Augustin, a i malo svetii Marks, imali su bar jednu zajedničku ljubav: Epikura. A možda je Epikurov entuzijazam o pitanju sreće ostavio dublji trag na hrišćansko isčeštanje i misli od rešentimenta.

Nesreća je i ovde vladala — u prvom planu. Živilo se u dolini, sjada — i mnogo se patilo. Pod Ambrozijem je (po orientalnom običaju) uvedeno pevanje himni i psalama, kako narod ne bi ikonu pod teretom beskrajne tuge. Klasična knjiga hrišćanskog ponicanja života, spis pape Inocentija III. »O prežiranju sveta i o bedi čoveka«, predstavlja inventar ljeta. Hrišćanski strahovi su vladali čak renesansom, koja se neopiravano smatra epohom bezbržnog uživanja u životu. Petrarka je u svojoj ispirosti »Tajni konflikt mojih želja« pružio vrlo tužnu sliku ljudskog lubitka. A baš su ovi, do smrти tužni hrišćani preživeli najveseliji vek; Kjerkegor je bio savremenik kan-kana.

Alli u hrišćanskoj dolini se nije preživljavala samo nesreća, mlije se samo o mlijetu razmisljalo. Ovde je iznikla i sreća, pozitivna sreća, čiji žar nije upoznao nikakav Epikur, nikakav Seneka. Ona je postala realnost u izvesnosti srećnog života, s one druge strane. Krhka sreća srećnika Bude, koju niko i mlije garantovalo, uvek je bila dostupna samo uzvišenima. Hrišćanski onozemaljski život bio je tvrd, prostran bedem sreće do kojega je dobro raskrčen put mogao da odvede i one majsakati. Ko bi želeo da sazna koliko je u čulnjoj i ne-čulnjoj sreći mogao da uživa Hrist, neka pročita poslednje poglavje Augustinove »Božje države«. A u »Pismu o sreći«, koje je bilo upućeno renesansnom knezu Lorenzu di Medičiju, Marsilius Ficinus nije ukazao na Mikelanđelova dela i usrednjicu hetero kao izvor sreće, nego na posthumni raj. Ali kako se hrišćansko negiranje nesreće stopilo u pozitivnom srećom, koja svaku stvarnost štiti od nadirućeg onozemaljskog sveta — postalo je jasno u knjizi »O Hristovom nasledniku«.

»Onaj lko je ugnjeten na razne načine,« pišao je Tomas fon Kempen, »nije bez olakšanja i utehe: jer on oseća da će mu iz podnošenja krsta iznići najlepši plod. Čitav teret nevolje se pretvara u čvrstu veru božanske utehe, pošto se poljimo. I što se mlišići pod teretom više napinju, to duh, preko unutarnje milosti, sve više jača.« Nesreća se ne ukida; ovde ne poštaju ona sreća oslobođenja o kojоj je govorio Sokrat poslednjeg dana svog života. Nesreća preima funkciju da nesrećnika magoni na put sreće.

Ovo nije bledo ulepšavanje. To nije lako mislenost ne-primećivanja. Nesreća je prisutna u celom svom nepodnošljivom fakticitetu. »U čovekovoj prirodi«, piše Tomas fon Kempen, »ne postoji ljudav prema krstu. U čovekovoj prirodi nije da

kažnjava telo i da ga pokorava, da se ikoniti počasti, da rado pojnosti poruge, da malo ceni sebe i da želi da ga i drugi malo cene, da trpi svaku vrstu neugodnosti zajedno sa štetom i da ne traži sneću na ovom svetu.« To nije u čovekovoj prirodi. Hristov naslednik to sve ne veliča. On zna šta su bolovi i patnje, i ne voli ih. On nije preverzan. Pa ipak, savetuje svoje hrišćane: bodlje koje ti pričinjavaju bol stegni bliže srcu! Zbog čega? Zbog sreće! Tako? Tada si sjedinjen s njom, ne samo u patnji nego (i na ovome je akcenat) i u kušanju budućeg blaženstva. Tolstoj je docnije rekao: sjedini se s njom u uživanju ovozemaljskog blaženstva. Hrist — srećnik predstavlja centar hrišćanstva, kao što i Buda — srećnik predstavlja centar budizma.

Alli, me smemo prečutati ni to da ovo preobražavanje nesreće od nečega što se prosto uklida u prevoz za sreću, u sredstvo identifikacije s naјsrećnijim — ima još jedan drugi aspekt. Nisu samo previše ovozemaljske pape bile oni koji su propovedali o Hristovom nasledniku: ne zbog sreće nego zbog moći koja se radi iz odricanja. Svaka askeza može da bude trostruk: oslobođenje od okova zbog sreće, samo-mržnja i terrorisanje kroz prvi stepenik ka ovladavanju svetom. Surovi vladar Lojola nije bio prvi koji je prokrčio ovaj put. Sezantski misištar Tomas fon Kempen je pisao: »Veruješ li Gospodu, snaga će ti doći s Neba, a twojih vlasti pokonice se svet i meso.« Ovo je sasvima sigurno i Budi — srećniku i Tolstoju, nasledniku srećnog Hrista, bila starotestamentska, jezuitska, katalinistička grozota.

Nestajak hrišćanstva je osvetiljlo i svet ljudi: osvetiljlo do tačke kada se još jedva sluti šta je uznenirilo jednog Hrista, jednog Buda. Godine 1945. je osiguravajuće društvo objavilo sledeći oglas: »Buda, koji je bio princ, odrekao se svog imena, prestola, nasledstva, i kalko bi otkrio mir duše. Alli nama nije potrebno da se odričemo sveta. Treba samo da potražimo agenita životnog osiguranja.« Izraz »mir duše« već je davno izgubilo svoj stari, pravi smisao. Tama je u neskladu s prividom svetlosti, u neskladu sa svetlostu Jupiternih svetiljki.

Blaženstva koja su bila deo tamte ostala su bez duše. Počele su žalopijke zbog nestanka hrišćanstva, kao zbog uništenja bedema koji nije više mogao da izdrži podijsku, nabujalu vodu. Ukoliko imamo uviđenje mišljenje o hrišćanstvu, možemo jadikovati i zbog gubitka sreće. Jer, Augustin je bio veliki Epikurov prijatelj; a postojala su još i dvojica epikürejaca — Ničie i Tolstoj — koji su živeli kao hrišćani u veku koji je uzaludno polkušavao da rekonstruiše hrišćanstvo.

SREĆNA PRIRODA, SREĆNA ŽIVOTINJA, SREĆNI PRIMITIVAC

Kada je onozemaljska sreća počela da gubi prevlast nad ovozemaljskom, pronašla je zamenu u onoj sreći koja je uprkos svojoj ovozemnosti transcendentalna — transcendentalna sa istanovišta čoveka. Nesreća se ograničila na područje ljudskog života, a ne-budistički, ne-hrišćanski je objavljeno: srećna životinja.

Staru formulu o sreći životinja, koja je nastala u 16. i 17. v., ispunila je dve funkcije: naglasila je čovekovu bedu i iz nesreće je izuzela ne-ljudski život. Ovde se još jednom (bezuspješno) pokušalo s onim što je ranije pružao onozemaljski život; nesreća nije bila osporavana, čak se probudila i svest o mlijetu — pa ipak, nesrećnik je bio tešen time da i on ima udela u carstvu sreće. »Srećna priroda« zauzela je mesto srećnog Hrista, da bi se olakšala čovekova nesreća. Tačno je, doduše, da on nije srećan, ali nije bez mlađe, pošto i on pripada velikom, miroljubivo-srećnom carstvu prirode. Romantičani, kao što je npr. Helderlin, živili su od love sreće.

Srećna životinja je već imala dugu istoriju kad je u 16. v. objavljeni knjiga »Paradoksi«, čiji je autor bio Ortezio Landi, ili neki Montenjevi eseji o ovozemaljskoj sreći. Rimljani Plinijije je u svojoj »Istoriji prirode« zastupao gledalište da se upravo priroda ponašala prema čoveku kao mačeha. A u jednoj raspravi s naslovom »Grilus« Plutarh ne samo što je slavio viši moral životinja, nego i njihovu sveobuhvatniju sreću: vračara je dozvolila Odiseju da porazgovara s čovekom i koga je pretvorila u svinju o tome da li je čovek srećniji od životinje, a odgovor je glasio: životinja ne samo što su velikodušnije i hrabrije, uz to i dovitljivije od ljudi, nego su i srećnije. 1500 godina posle toga Montenj je napisao: ko je ikada video da lava služi lava, lili konj konja!

Ovo je često bilo spominjanje da bi se čovek osetio pogodenim tamio gde je majosetljiviji. Veličinje životinja često nije značilo više od šamara osionom čovelku. Pa ipak, već u 16. v. pojavila se ona metafizika koja je zatim, preka Ničevog

i Vedekindovog optimizma, dovele do menjanja svih vrednosti: do sreće u obnavljajuju ljudske kulture iz životinjskog nasledja.

Veličainje životinje je nejnevreljsko, nehrtišćansko; ono je protiv novoplavomske tradicije i protiv duha evropskog prosvetiteljstva. Dekart je u životinji video automat. Ali to je izazvalo revolte protiv njega. Fontenel je prezreo ovakvo izjednačavanie životinja i časovništva. Boallo je uzvratilo udarac svojom »Osmom satnicom«, govoreći da je od svih životinja na zemlji — čovek najgluplja. A Madam de Sevinje je 1672. god. napisala svojoj sestri: »Mašine koje se vole, mašine koje gaje simpatije, mašine koje su ljubomornne, mašine koje osećaju strah! Ne počinji opet o tome! Rugaš mi se! Dekartu nije bilo ni na kraju pameti da nas navede da u to poverujemo!« Od Montenja do Ničea »srećna životinja« je bila jedan od onih značajkih klijenti otkrivaju da je hrišćansko nebo ogoljeno i da traži novog stanovnika. Ali ni Monten, ni bilo kdo od njegovih savremenika, a ni potomaka, nije predlagao da se uništi žid između čoveka i životinje. Niko nije propagirao ponovno preobraćanje u životinju. Umesto toga javlja se, pre svega u 16. i 17. v. veličanje sreće u kojoj uživa čovek najsličniji životinji: primilitivac.

Srećni primilitivac postojao je već u antici. Njegovo ime je bilo: Skit, Hiperborejac, Etnopljani. U evropskom 16. i 17. v. njih je nasledio američki Indijanac. Njega su kao olike sreće suprotstavljeni nesrećnom čovečanstvu kulture. A kao što su poštovaoci srećne životinje ljudski rod smatrani nesrećnom zabluđdom, tako su i poštovaoci primilitivca čovečanstva kulture smatrali nesrećnom zabluđdom jedne srećnije ljudske vrste.

U Montenjevom eseju »O hanibalima« u širokoj paleti boja prikazana je sreća srećnih savremenih primilitivaca. Američka je bila otkrivena otprikljaka stotinjak godina pre toga. Neki putnik koji je u Novom svetu proživeo više od deset godina posjetio je Montenja i pričao mu o divljacima s one strane okeana. Dakle, srećni ljudi ipak postoje. Tako je Monten reči »divljak« dao novo značenje: »Oni su divlji, slični onome što mi nazivamo divljim plodom koji je, razvijajući se, stvorila priroda sama od sebe, dok bismo u stvarnosti divljacima trebali da nazivamo one koje smo promenili na veštacki način i udaljili ih od njihove prave vrste. U njima postoje životne i snažne one prave, najkorisnije i najprirodnije snage i osobine koje smo u ovom drugom ogolili i prilagodili samo zadovoljavanju svog deformisanog učinka.«

Pred nesrećnog sina jedne prezrele kulture stupila je slika »prirodne sreće. Ti prirodni momci s one druge strane nemaju »trgovinu, literarnu zanimljinu, nauku o brojevima, titule za vlast ili političke moćnike, sklonostu ka službovanju, bogatstvu ili siromaštvo; nemaju sporazume, nasleđivanje, podele ni ostala zanimljavnja sem dokoličarskih; nemaju ni strahopštovanja prema srodniciima, sem onih koja su opšta za sve, nemaju odelu, zemljoradnju, nikakav metal, a ni ne uživaju u vinu ili žitu... Tamio su nepoznate čak i reči kao što su: laž, izdaja, tvrdičluk, zavist, kletva, izvinjenje. Monten je ovako opisao sreću koja mu je nedostajala.

Mučna je bila jedino činjenica što su ovi primilitivi bili hanibali, a Monten ni to nije precutao. Ali zar nije »veće varvarstvo kada se telo, koje još uvek oseća, paklenim mukama razdire, kada se peče — komad po komad — i baca psima i svinjama da ga raskomadaju (...) pod plaštrom pobožnosti ili religije) nego kad se to telo peče i komada tek pošto je iz njega nestalo svakog osećanja?« Tako se Monten — na udaljenosti od nekoliko milja — naslađivalo ljudskom srećom. A pošto mi telesno mučenje nije ništa drugo do posledica naše kulture, Monten se nije ustručavao da kaže da se »nešto događa da primetimo tamio mekog bolesnog čoveka«; niklo se dršćući ne klanja pred krmeljivom i bezubom starošću. Čak je i brak teret — spoznao je oženjeni neženja. »Vrlo je čudna ona lepa pojawa u njihovim bračkovima: to je ista ona ljubomora koju otkrivaju naše žene da bi nas odvratile od prijateljstva i naklonosti ostalih žena — a kod njihovih se ona javlja u sličnom obliku, samo što one njome pokušavaju da pridobiju muškarce.« A zar ovo ne podseća na opise iz Korana i slične prilike onozemaljskog života: »Čitav dan provodi se uz ples!«? Ovi američki Indijanci imaju sve draži »kojima je piozija okitila Zlatni vek.«

Nesrećni evropski mislitac je napisao: »Kao kuga je to što čovek venuje da zna nešto.« Bacio je pogled preko mora i jasno video put: u Čeroki-raj.

ERA NESREĆNIH BUDA

Budini, Augustinovi i Montenjevi svetovi su mračni. Oni ne zrače srećom — potpuno su prekriveni velom nesreće. Ljudi koji u njih ulaze traže tužnu istinu, a ne veseli priliv. Hoće da saznaju kako se može podneti ono što je ovozemaljsko, a zatim i mnogo drugih stvari. Religija radijalne deziluzionacije, religija krsta, metafizičke zlovolje u kulturi predstavljaju takođe prikrivena učenja o sreći. Sreća je (to i obelodanjuju) suma stotina negacija nesreće — plus sreća. Šopenhauer se nije zauzimalo za ovu pozitivnu sreću, ali je uživao u njoj. A Epikurovi prijatelji trebalo je da ishvate vatrenu potruku pesimista umesto da produbljuju ponor koji postoji samo u istorijama filosofije.

Međutim, to nije tako jednostavno. Ponekad sreća koja bi iznikla na nuševinama iluzije i sama bi se raspala kao iluzija. Rusov srećni mamac: Povratak prirodi! — bio je takođe jedna iluzija. Njegovi savremeniči, engleski, francuski, nemački doseljenici Amerike odlazili su u šume, čak i u prašume — ali ne vraćajući im se nego idući napred. Nisu tragali za idiličnom srećom daleko od svake civilizacije. Oni su je još više širili. I sam Rus je na poslednjoj strani svog diskursa o poreklu nejednakosti među ljudima priznao da su kod ljudi poput njega strasti razorile povrbotinu jednostavnost, da ljudi kao on više ne mogu da žive od žira. Onima koji su slični njemu, potrebbi su građanski zakoni i magistirati.

To je bilo 1754. godine. S 19. vekom je zatim započelo tradicionalno nestajanje iluzija, očito gubljenje sreće, vreme nesrećnih Buda. Tada je i pesnik Amiel napisao: »Osećam kao i Buda kako se okreće ogromni točak, točak univerzalne iluzije, i u tom zanosu kritje se pravi strah. Izis podiže krajnjak svog vela i nesvestica komtemplacije ruši onoga ko vidi veliki misterij. Ne usuđujem se da dišem; čini mi se kao da višim o končiću nad bezdanom proatljom sudbine. Nesrećne Bude skinule su veo Maja, ali ipak nisu stigli do mirvana; — ostali su zaplašeni. Nisu se oslobođili, a to nisu mi zamišljali. »Ne viđam jasno suštinu zla, a ni blagotvornost leka», žalio se Amiel. A u Floberovoj »Prepišci« stoji: »Ljudi poput nas moraju se izjasniti za religiju očajanja. Čovek mora da postane dorastao svojoj sudbinu, to jest nepokolebljivo sjedinjen s njom.« Ovi nesrećni bili su paralizovani nepristupačnošću veličanstvene nesreće. Pošleknuli su. Najviše što su učinili bilo je da u reči sliju preteće zagometke. Redi koje su najviše koristili, bile su: mišta, smrt, ponor, beznađežnost, praznina, Ennu, melanholijska. U Bodlerovom »Cveću zla«, u pesmi »Spleen« stoji: »Ništa ne liči na duge dane, kad pod pahuljicama snežnih godina raste Ennu (?) strah mračne ravnodušnosti, veličina besmrtnosti.« I Flober piše: »Poznajete li Ennu? Ne ovu običnu, banalnu dosadou. Onu koja izjeda iznutriju ljudi, koja od mudrog bića napravi senku koja ide unaokolo, fantoma kojim razmišlja?«

Ali ni ove nesrećne Bude nije nisu predstavljale vrhunac nesreće. Bili su očajni zbog toga što su slutili da su bez sreće: ovaj očaj bio je njihov ideo u sreći. Oni su stvorili još nesrećnije umuke, koji nisu više pili gorki pelem, nisu lutali ni po Monmartru, a ni po danskim kafeima u kojima su se okupljali literati. Radili su po deset časova dnevno; rad je tannica dosade, ona je drži s one strane brave i ključa. Oni nisu ni »usamljeni«. Šalju pomešto ocu i majci za rođendan, s vremenom na vreme stižu im fotografije, kada svetlo dana ugledaju novi sinovci ili sestrice. Imaju mnogo prijatelja i, dokazujući im svoje prijateljstvo, taipšu ih po ramentu. Očaj i sreća za njih su prepotopiske predstave koje se nazivaju i »romantičkom«. A kada umru, za njima ne ostaje praznina, ali zato — našminkani leš.

Tek su oni nedostizni za Epikura. Jer, oni su presahli. Oni više ne osećaju svoju nesreću. Nemaju više čežnje. Oni su bili munica dva svetska rata. Oni su pravi neprijatelji Epikurovih prijatelja.

LEŠINARI NESREĆE

Epikurovi prijatelji ne mešaju retko krstaše protiv nesreće s lešinarima nesreće. Ovo je lako objasniti. Jer, u filosofskom arsenalu ovozemaljskih ugnjetavača, filosofija o iluziji bila je i jeste jedan od najvrednijih delova. Ona je oduvek imala zadatku da nagovara narod na dobra dela, a da ga isto tako ubedi u zadovoljstvu zbog postojećeg stanja svetske istorije. Nesreća i reakcija od davnina žive u vrlo srećnom braku.

Svakla istina može da posluži prevare. Velike laži su istine u režiji velikog lažova. U knjigama najgorih mračnjaka mogu se pronaći najjužnijih stavovi. Onaj ko iz tvrdičluka uskrati milost prosjaku, može da mu citira Dhamapade, koje kažu da sreća nastaje »odumiranjem prirodnih želja«. U ovoj rečenici ima i istine. Škrinica koja je citira, laže uz pomoć ove istine. A kada neki prebogati filmadžija kao novogodišnji pozdrav na sve strane uputi jednu od Budinih rečenica, Buda postaje sićušni, loše plaćeni službenik razgranate firme Sansara.

Epikureji su, doduše, često previđali sreću koja je nosača krsta priisiljavala da nesreću podari toliko sjaja. Ali oni su uvek bili svesni kako se dobro može terorisati uz pomoć pakla. Pakao oduvek spada u alat ugnjetavača, i zbog toga se o njemu tolko mnogo govori. Ono što je moćnike privuklo hrišćanstvu, bilo je pitanje: zbog čega olakšati ljudsku sudbinu na ovom svetu, ako se ne radi ni o čemu drugom sem o pitaju — što je moguće skrušenje preživeti dolinu jada? A ono što je moćnike privuklo budizmu bila je mudrost Dhamapade: »Neprijateljstvo se na ovome svetu nikada ne ublažava neprijateljstvom — ublažava se ne-neprijateljstvom.« Ovo je duboko saznanje i zamenjuje policiju.

Zatim je jedan od najvećih učenika velikog Bude bio taj koji ne samo što je iznova našem vremenu podario nesreću i nesreću užvišenosti, nego ih je uz to još i realacionarno oblikovao. Taj Buda zvao se: Artur Šopenhauer. Napisao je: »U

svojoj sedamnaestoj godini, bez sveg učenog obrazovanja - sručila se na mene beda života, kao i na Budu u mladostu, kada je shvatilo bolest, starost, bol i smrt». Ali Budina razmišljanja uboliočila su njegov život, a Šopenhauerovi stavovi postali su služavka njegovog života. Ono što je ranije bila Sansara, sada je postala borba za opistanač, u kojoj je Buda 19. veka srčano učestvovao. Ono nekadašnje »Ne sprljajte ljubav se sa životom!«, sada je postao obzir nepoverljivo izolovanog buržuja. U Dhamapadama stoji napisano: »Čovek treba da bude na oprezu kako dobro utvrđena pogranična kula, sa spoljašnjim i unutrašnjim odbrambenim bedemima.« Šopenhauer se čuvao žena, lopova, bakterija i masnilih savremenika. Buržuj 19. veka nije branio svoju slobodu, nego malu rentu koja mu je pružala slobodu Hegelove ideje. Šopenhauer je na umu imao Buda, a po svemu ostalom vodio je život strašljivog nemačkog rentijera. Vagner je zatim Šopenhauera uveo i u muziku, a po svemu ostalom vodio je život nemačkog provincialskog tiraša-priobisveta. Buda, konačno, više nije bio nesrećni princ nego »srećnik«. Za celog svog života i Šopenhauer i Vagner bili su dva nesrećna građanina, čiju je nesreću bar donekle pozlastio svetski uspeh.

Uvideti nešto ne predstavlja baš bogznašta. Biti opsednut nečim ne predstavlja baš bogznašta. Uzdući se nečim ne predstavlja baš bogznašta. Tu nastaju izdvojeni svetovi pojmove, harmonije — i svakodnevice. Sve dok egzistenciju koja se začinje na ivici pisacéeg stola ne razore sati za pisacim stolom, sreća stvorena za tim pisacim stolom neće imati snagu. Moćna filozofija koju je stvorio Šopenhauer nije bila u stanju da s malog prostora pomeri egzistenciju sićušnog nemačkog rentijera Šopenhauera. Ogromno delo koje je stvorio Richard Wagner nije bilo u stanju da s malog prostora pomeri egzistenciju sićušnog tiraškog demagoga Vagnera. Da, njihovo izbavljenje nije oslobođalo nego je postalo instrument tlačenja.

O narodu s kojim je živeo Buda priča se da je bio nezadovoljan i da je gundao. Viško se u besu: stigao je asketa Gotamo da dionece nepolidnost; stigao je asketa Gotamo da dionece udovištvo; stigao je asketa Gotamo da dionece propast roda... Bez obzira na to da li su shvatili njegovu misiju ili ne, oni su ipak osetili da neće ostati po stanom. A koliko se drukčije pomašao narod s kojim je živeo Šopenhauer prema svom proručku ništavnosti postojanja. Arturova sestra Adelejavila je iz Vajmara kako se tamo sasvim opušteno časka o njegovoj metafizici nesreće. »Moje priče misu ostavile zastrašujući utisak«, napisala je iona. »Kada sam o tome razgovarala s velikim knezom, na primer, pokazao je samo veliku zaинтересованost. Poslednjih deset godina ljudi su se navikli da slušaju takve stvari. Pod tim stvarima« se podrazumevalo negiranje volje za životom. Ona je nastavila: »To ih nije uzneniravalo, pogotovo ne u naučnom obliku. Ne obuzima ih to i zbog toga što to primaju kao i svaki drugi filozofski sistem: kao dokaz koji nema nikakve veze s njima samima.«

A on s njima zaista i nije imao nikakve veze. Jer, konačno, radilo se i o tome da sve ostane kako i jeste. Godine 1848., te godine revolucije, napisao je Šopenhauer, taj vesnik oslobođanja od volje za životom: »Ova četiri meseca sam morao strašno da patim mučen strahom i brigom: bilo je ugroženo sve što posedujem, pa i čitav zakonski utvrđen stalež.« A i pesnik Fridrich Hebel, koјi je te iste 1848. godine, isto talko bio očajan zbog pretnje da će morati ići jednom da krene iz početka, napisao je u dobrom Šopenhauerovskom stilu: »Nikada ne diraj usnuli svet.« Njihova zaинтересovanost za postojeći redak bila je u harmoniji s njihovom metafizičkom: da je sreća samo negativna, te da je, dakle, i besmisleno memjati svet u pravcu sreće. Zbog toga su Epikurovi prijatelji gajili toliko neponovljivo prema moćnoj jezičkoj pečinici nesreće.

Ali bilo bi manje opasno prebiti ovu slimbiozu krstaša i lešinara u primilitivu. Uzvišenog Šopenhauera i Budu »slomila je patnja života«, i on jtu je snažno uobličio. Da, on je postao blažen u Budinoj sreći, a da teoretski to nije ni priznao. Ali nije bilo moguće preobraziti i sićušnog, pakosnog nemačkog štedišu. I kao što je Vagner bio — kako čarobnjak — Veliki petak »Parsifalov«, talko i propagator teze o manjoj vrednosti svih nenordijskih nasa, tako je i uzvišeni Budisti Šopenhauer 1848. pozajmio svoj dvogled za operu pruskim oficirima da bi preciznije pucali u narod.

Ovom obeznađenošću mnogih evangeliista pretnje navedeni su Epikurovi prijatelji i na poneki pogrešan korak. Ali čak i ako se zlobnii čudak Šopenhauer nije borio baš protiv nekog bankrotera koji je pročerdao svoje imanje, i čak i ako one spise nijesu isročio protiv pakosne švalje koja je htela da ga učenjuje — čak i ako je juštima sedeo za pisacim stolom i odbacivao nesreću i bio blažen bez patnje — ipak bi mu Epikur mogao pozavideći na sreći.

Tada bi i Epikur saznao da je učenje o negativnosti sreće bilo plod jednog čoveka koji je onako tvrdoglavu poricao izvomište svog tubitka, ne i neprijateljstva prema sreći, nego iz entuzijazma za sreću, poričući tako i čežnju za srećom.

Izvor: Ludwig Marcuse, *Philosophie des Glücks (Von Hio bis Freud)*, Diogenes Verlag AG Zürich 1972, 254—278.

Prev. Ljiljana Banjanin

Stvaralačka delatnost i sreća

milan damnjanović

U svom svrshodnom delanju čovek čini svojom krajnjom subjektivnom svrhom srećnu egzistenciju kao ispunjenje smisla života, kao stanje potpunog zadovoljenja ka kome svi težimo, ali koje ne dostižemo. Čovek, tako, čineći sreću svojom krajnjom subjektivnom svrhom, ostaje u stalnom nemiru i ne zna šta je sreća.

Ako se u pitanju krajnje svrhe čovekove egzistencije uopšte isključi svaki metafizički princip transcendencije i ako se sreća, prema tezi koju ovde pokušavamo razjasniti, može razumeti iz stvaralačke delatnosti i, u principu, iz stvaralačke egzistencije čovekove, onda se u ovostranoj, fizičkoj i duhovnoj, konkretnoj sreći čovekovoj, kao krajnjoj subjektivnoj svrsi sveci njegovog delanja, moment subjektivnosti u delatnosti izradivanja, proizvodnja i stvaranja, iz koje nastaje delo, ne može razlučiti od nečeg što nije subjektivno i što ne zavisi od svesnog htjenja i nameće delatnika i delotvorca.

Pošto čovekov stvaralački način života ne počiva na nekom apsolutnom principu, čovek kao stvaralač mora znati ne samo to da u svojoj delatnosti zavisi od sile što prevazilaze njegove moći, da zavisi od društvenih, istorijskih i prirodnih sila, već i to da svoju moć ne sme razvijati bez kritičkog samoogničenja, tako da svoju krikku sreću mora negovati prema meri koju on sam za sebe, dakle stvaralački, određuje.*

U etičkom mišljenju klasične starine razlučuje se sreća kao naklonost okolnosti i sudbine (eutychia od τύχη = slučaj) od sreće kao stanja potpune samodovoljnosti, što uključuje u sebi i osećanje naklonosti sudbine i osećanje skladnih odnosa u polisu, kao i skladnog smeštaja polisa u kosmosu (eudaimonia). Eudaimonia prepostavlja razumno samouzdravanje i u međuljudskim i socijalnim odnosima u ljudskoj zajednici i u odnosima čoveka prema prirodi, tako da njegov svet ne bude antipriroda ili nepriroda.

U helenskom filozofskom mišljenju koje sebi stavlja u zadatak da obrazloži mogućnost ljudske sreće, uzorno na Epikura, po red uvidljivosti (frônesis), nalazimo jedan i sada važeći obrazac sreće egzistencije u malim ljudskim zajednicama. No, tek u naše novo, antropocentrično doba, s razvojem moderne filosofске antropologije i, naročito, sa svetsko-istorijskim preokretom koji traje počev od